

П. А. РАПОПОРТ

(Ленінград)

ОБСТЕЖЕННЯ ГОРОДИЩ В РАЙОНІ КИЄВА У 1950 р.**1. Городище в с. Віта-Поштова**

Городище в с. Віта-Поштова довгий час не привертало до себе уваги археологів. Незважаючи на те, що городище знаходиться всього за 17 км від центра Києва і має вали, які добре збереглися, воно не відмічене на „Археологической карте Киевской губернии“, виданій в 1895 р., про нього не згадано в „Сказаниях о населенных местностях Киевской губернии“ Похилевича та в інших працях з археології Київщини.

Вперше на городище звернув увагу Л. П. Добровольський. Цьому городищу він присвятив спеціальну брошуру¹, в якій подано опис городища, а також зібрані відомості про Віту-Поштову в XVI—XVII ст. ст. В результаті вивчення Добровольський прийшов до висновку, що дане городище є залишками древньоруського міста домонгольського часу. Далі він зробив навіть спробу пов'язати це городище з певним містом, а саме — із згадуваним в древньоруських літописах Звенигородом. Проведені пізніше роботи по збудуванню залізниці, а також спеціальні невеликі розкопки могильника поблизу городища виявили тут речі XI ст. і тим самим підтвердили припущення Добровольського про дату городища².

У 1927 р. Л. П. Добровольський у своїх працях знову згадав городище у Віті-Поштовій, як „кокошничкоподібне городище великокнязівського часу“, вважаючи, проте, що дитинець городища був перероблений пізніше, вже в зв'язку із застосуванням вогнепальної зброї³.

Цим і обмежуються відомості про городище в науковій літературі. В 1947 р. городище було обстежено дійсним членом АН УРСР П. П. Ефіменком, а в 1950 р. тут були проведені невеликі розкопки розвіdkового характеру.

Городище в с. Віта-Поштова складається з дитинця і двох ліній валів, які прилягають до дитинця з північного сходу (рис. 1). Дитинець, який називається місцевими жителями „городком“, являє собою горб, що височить над заплавою р. Віта приблизно на 10—12 м. Верхня площа „городка“ має розміри близько 90 × 40 м. Його краї з усіх боків трохи підвищені, через що всередині утворюється улоговина. Шурфи, закладені на „городку“, показали, що це підвищення країв є природним рельєфом. З північно-східного боку „городка“ підвищення було штучно збільшене підсипанням землі, внаслідок чого цей край „городка“ перетворився в справжній вал.

Обидві лінії валів, які прилягають до „городка“, як показало обстеження, в основному є природним горбкуванням місцевості, де-не-де,

¹ Л. Добровольський, Городище у дер. Почтовой Виты, К. 1912.

² Записки історичної і філологічної секції Українського наукового товариства у Києві, кн. XVII, К. 1918, стор. 49; Записки Українського наукового товариства у Києві, т. XIX, Науковий збірник за рік 1924, К. 1925, стор. 24.

³ Записки іст.-філ. відділу ВУАН, кн. XII, К. 1927, стор. 206—207.

очевидно, виправленим і підсипаним. У найближчій до „городка“ лінії валу ці штучні підсипки видні чіткіше, а вся середня частина цього валу, очевидно, є цілком штучною.

Всупереч гаданій незвичайності плану городище в с. Віта-Поштова загалом подібне до звичайного древньоруського типу мисових городищ. Те, що рів, який відділяє дитинець від околицьного міста, лише в невеликій частині є штучний, а саме околицьне місто не все розташоване на підвищеному плато (частково в низині), все ж не змінює типової схеми планування древньоруського міста.

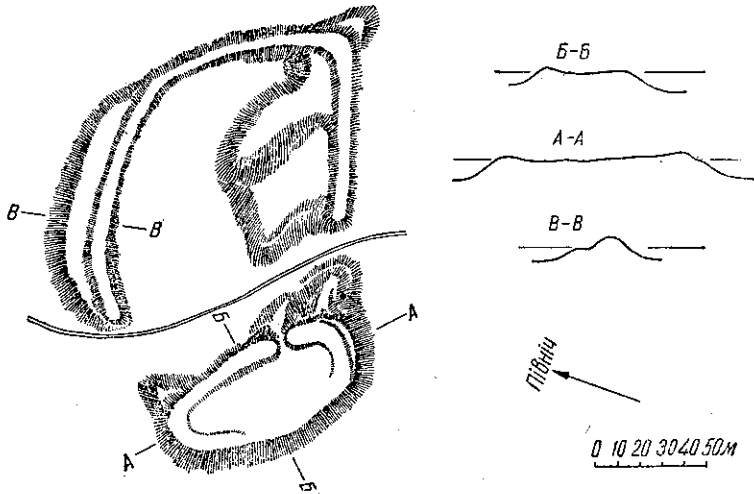

Рис. 1. План і розрізи городища в с. Віта-Поштова. Окомірна з'йомка автора.

Судячи з наявності підйомного археологічного матеріалу, поселення (крім дитинця) було розташоване в межах обох ліній валів, а також і поза валами, на схід і південний схід від „городка“. Підйомний матеріал на всьому поселенні має однаковий характер і відноситься цілком до часу Київської Русі.

Розкопи, закладені на „городку“, показали, що культурний шар тут має товщину близько 1,2—1,5 м і складається з двох прошарків. Нижній прошарок, що залягає безпосередньо на материковому ґрунті, має сірувато-рудий колір і товщину близько 0,65—0,75 м. Верхній прошарок має темний, майже чорний колір; товщина його коливається від 0,5 до 0,9 м. Межа між цими прошарками здебільшого простежується досить чітко. У верхній частині нижнього прошарку, в південно-східній частині „городка“, виявлено скупчення вугілля, що, очевидно, свідчить про пожежу на дитинці в період, який відповідав зміні прошарку культурного шару.

При розкопках в обох прошарках культурного шару знайдено речі, типові для часу Київської Русі: уламки скляних браслетів, залізний наконечник стріли, дрібні кусочки пірофілітового сланцю (так званий червоний шифер), різні залізні предмети. Проте кераміка, виявлена розкопками на „городку“, відповідно до тих двох прошарків, де вона знайдена, досить чітко поділяється на дві групи (рис. 2).

У верхньому прошарку кераміка здебільшого представлена уламками кухонних горщиків, зроблених на гончарському крузі. Посудини зроблені з добре виготовленого, тонкого тіста без сторонніх домішок і добре випалені. Колір посудин звичайно ясносірий або сірий з рожевим відтінком, хоч трапляються уламки і темніші, майже чорні, а також

Іноді і червонувато-руді. Орнамент складається з кількох паралельних прямих смуг або хвилястих ліній, а іноді з смуг і ліній разом. Цей орнамент розташований на плічках посудин. Вінець горщиків мають дуже характерну форму; вони сильно, але плавно відігнуті назовні, мають округлений край і рантик, вірніше рубчик, розташований на самому верху з внутрішнього боку вінець. Найвність цього рубчика є досить типовою для даної групи кераміки. Подібна кераміка зустрічається в усіх шарах XII—XIII ст. ст. на древній Київській землі і особливо в шарах, які добре датуються часом монгольської навали.

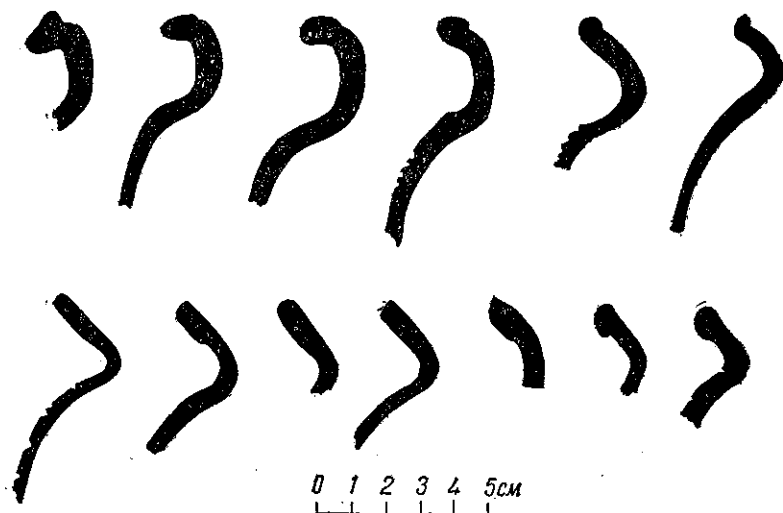

Рис. 2. Городище в с. Віта-Пошта. Профілі уламків посудин з верхнього (вгорі) та з нижнього (внизу) прошарків.

Кераміка нижнього прошарку за загальною формою посудин, за кольором і якістю тіста нічим не відрізняється від кераміки верхнього прошарку. Орнамент кераміки цих прошарків також співпадає, проте в кераміці нижнього прошарку цей орнамент знаходиться не тільки на плічках, але іноді і на шийці посудин. Профілювання вінець у кераміці нижнього прошарку помітно відрізняється від профілювання вінець у кераміці верхнього прошарку. Вінець тут також сильно відігнуті, але здебільшого не плавно, а з досить різким зломом у шийці і майже прямим профілем самих вінець. Рубчика на внутрішньому боці вінець немає, край вінець звичайно має пряму, ніби зрізану поверхню, а часто й потовщення із зовнішнього боку.

Ця кераміка майже точно збігається з керамікою X — початку XI ст., відомою з розкопок в Шестовицях (чернігівських курганів) та в інших місцях¹. Тому, найімовірніше, часом існування кераміки нижнього прошарку Віти-Поштової слід вважати XI ст. і, можливо, також кінець X ст. У XII ст. ця кераміка в масі своїй, очевидно, не заходить, бо на городищах, які відносяться до XII ст., звичайно трапляється майже виключно кераміка, за формою ідентична кераміці верхнього прошарку Віти-Поштової².

Виявлені розкопками у Віти-Поштовій фрагменти амфор та інші предмети також не суперечать подібному датуванню кераміки верхнього і нижнього прошарків.

¹ Наприклад, з розкопок Я. В. Станкевич 1946 р. і Д. І. Бліфельда 1949 р.

² Характерний приклад — городище Витаців, яке являє собою залишки літописного міста Святополч, заснованого у 1095 р. Дані про кераміку з цього городища див. нижче.

Між двома групами кераміки, виявленими у Віті-Поштовій, цілком чіткої межі немає, тому що тут знайдено кілька зразків ніби проміжного, перехідного типу. Крім того, в нижньому прошарку виявлено кілька фрагментів кераміки верхнього типу, а в верхньому — одиничні уламки кераміки нижнього типу. В цілому, проте, культурний шар городища у Віті-Поштовій показує, як змінюються у XI—XIII ст. ст. форми масової руської кераміки. Оскільки кераміка подібного типу є найбільш масовим матеріалом, який знаходять при розкопках, уточнення наших знань про форми цієї кераміки має велике значення для датування археологічних знахідок і комплексів.

Навряд чи є підстави пов'язувати городище у Віті-Поштовій з літописним Звенигородом, як це робив Л. П. Добровольський. Проте, безсумнівно, для вивчення древньоруської культури дослідження даного городища може дати цінні відомості.

2. Вигурівщина

Городище розташоване на північній околиці с. Вигурівщина, на березі невеликого озера, що являє собою залишки пересохлої річки Гни-

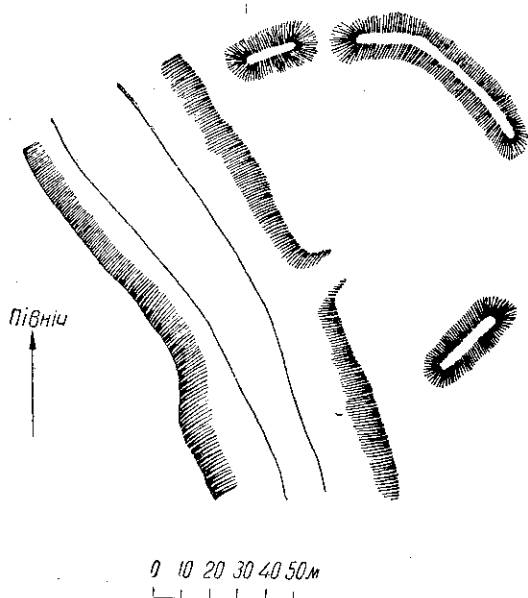

Рис. 3. План городища в с. Вигурівщина. Окомірна з'йомка.

луша¹. Городище оточене валом, який має в плані майже правильну півкруглу форму і своїми кінцями впирається в берегову терасу р. Гнилуша². Висота цієї тераси близько 5 м.

Вал городища зберігся лише у вигляді трьох окремих ділянок (рис. 3). Висота валу в деяких місцях досягає 3 м. В північній частині городища перед валом видно залишки рову глибиною всього близько 0,7 м. Площадка всередині городища приблизно на 0,7 м вище оточуючої території. Площа городища 120 × 80 м.

Прорізання північної ділянки валу городища показали, що цей вал складається з ясножовтого лесоподібного суглинку і являє собою не

¹ У 1890 р. на городищі були проведені невеликі розкопки (див. статтю В. Завитневича в „Чтениях в историческом обществе Нестора летописца“, кн. 5, К. 1891).

² Городище з часу свого заснування мало півкруглу форму. Якби воно з самого початку було круглим і тільки пізніше було частково розмите річкою, то таке, кругле в плані, городище досягло б протилежної берегової тераси цієї річки.

штучний насип, а лише підправлену горбкуватість місцевості. Судячи з розкопок 1890 р., у південній частині городища вал складався з насипної землі. Таким чином, система оборони цього городища складалася з використаної як вал складки місцевості, доповненої насипним валом.

На північ від городища було розташоване селище, яке на підставі підйомного матеріалу, як і городище, можна датувати XI—XIII ст. ст.

Городище, очевидно, являє собою залишки міста Городець, яке згадується в древньоруських літописах в XI—XII ст. ст.

3. Плисецьке

Городище в с. Плисецьке має округлу форму, трохи видовжене на захід¹. Розташоване воно на невеликій височині посеред болотистої низини на заплаві р. Плиски. Загальна площа городища приблизно 90×70 м.

Все городище було оточене потужним валом, половина якого зрита на початку XX ст. при спорудженні камінних будівель школи (нині Плисецького дитячого будинку). В'їзд знаходився в північно-західній частині городища. Площадка всередині городища майже на 3,5 м вище рівня низини, на якій це городище розташоване. Вали мають висоту 3—4 м від рівня ґрунту всередині городища. Шурф, закладений біля обрізу валу, показав, що всередині валів є дерев'яна конструкція, яка складається з балок, здебільшого обвуглених. В нижній частині засипки валу виявлені різні предмети (здебільшого уламки кераміки), які відносяться до XV—XVII ст.ст.

Розвітковий шурф всередині городища показав, що під шаром землі товщиною 0,6 м, зв'язаним з плануванням місцевості на початку XX ст., залягає культурний шар товщиною також близько 0,6 м, в якому трапляються предмети, що відносяться до XI—XII ст. ст., кераміка XI ст., а також (в дуже невеликій кількості) уламки слов'янської кераміки роменського типу².

На південь від городища, за невеликим озером знаходиться древнє селище. Підйомний матеріал як на городищі, так і на селищі відноситься майже виключно до XV—XVII ст. ст. і лише подекуди зустрічаються предмети пізнішого часу — XIX—XX ст. ст.

4. Старі Безрадичі

Городище розташоване в с. Старі Безрадичі на високому мису, що далеко висувається в заплаву р. Стугна. Цей мис відрізаний від прилеглого плато дуже широким і глибоким ровом. Розміри городища приблизно 230×140 м.

По периметру городища збереглися залишки валу. З боку в'їзду через рів вал має тепер висоту до 5 м, з інших боків городища висота валу всього 1—2 м. Прорізування валу дозволило визначити, що в його основі є конструкція з дерев'яних зрубів, щільно забитих землею.

Культурний шар в середині городища має товщину близько 0,5 м і цілком відноситься до XII—XIII ст. ст. На прилеглому до городища плато, а також внизу, на захід від городища розташоване велике древнє селище, яке відноситься до того ж часу, що й городище³.

¹ Городище в с. Плисецьке згадується в різних археологічних працях. Л. П. Добровольський, який дещо докладніше описав це городище, відносив його до часу Київської Русі (див. „Чтение в историческом обществе Нестора летописца“, кн. 21, вып. 3, К. 1910, стор. 46, а також прим. 5 на стор. 38).

² В опису 1686 р. „Городище Плисецьке“ відмічене як залишене, але ще в 1659 р. Андрій Целларій називав Плисецьке „Укріпленим містом“ (див. „Архив юго-западной России“, ч. 7, т. I, К. 1886, стор. 523, а також „Сборник материалов для исторической топографии Киева“, К. 1874, отд. 2, стор. 100). На карті Київського палатинату, складеній у середині XVII ст. Боплаєм, Плисецьке також зображене як фортеця (див. В. Г. Ляскоронский, Гильом Лавассер де Боплан, К. 1901).

³ У 1902 р. на цьому селищі провів невеликі розкопки В. В. Хвойко (див. Архив ИИМК, Дело археологической комиссии № 194 за 1902 г.).

5. Дівич-Гора

Дівич-Гора розташована в с. Трипілля на березі Дніпра, поблизу гирла р. Красна. Городище являє собою невелику площадку, яка знаходиться на самій вершині цієї окремо розташованої гори. Ні валів ні ровів на городищі немає.

Площадка городища зорюється під городами. Підйомний матеріал на городищі цілком відноситься до XVIII—XX ст. ст. Зачистка показала, що культурний шар на городищі має товщину близько 0,8 м і в нижній своїй частині містить велику кількість грубої ліпної товстостінної кераміки червоного кольору, окремі уламки чорного лощеного посуду та інші предмети, які, очевидно, відносяться до першої половини I тисячоліття н. е. Матеріалів часу Київської Русі на Дівич-Горі не виявлено¹.

6. Витачів

Городище розташоване за 2 км на південь від с. Витачів на мису надзаплавної тераси правого берега Дніпра². Від прилеглого плато городище відокремлене трьома валами і двома розташованими між ними ровами (рис. 4). Ці рови і вали сильно зорані і різниця між дном рову

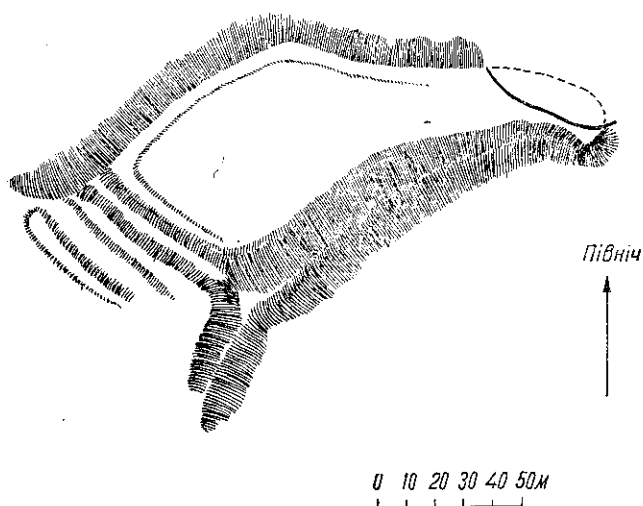

Рис. 4. План городища в с. Витачів. Окомірна з'йомка.

і вершиною валу нині не перевищує 1,5 м. Прорізування найближчого до городища валу показало, що він насипаний з ясного лесоподібного суглинку, взятого тут же при копанні рову. Очевидно, вал проходив по всьому периметру городища, оскільки вздовж північного схилу городища є невеликі підвищення (близько 0,5 м), які являють собою зорані залишки валу. Прорізування цього валу також виявило тут наявність білої лесоподібної підсипки.

Увесь південний бік городища зсувається і, можливо, зараз має навіть інший контур, ніж у минулому. Самий кінець мису городища зрізаний під час вибирання глини для цегельного заводу.

¹ Древньоруські речі з Дівич-Гори, які зберігаються в Київському історичному музеї, як показало зіставлення їх з описами, частково відносяться до Дівич-Гори, розташованої в районі Канева, частково, як повідомляє Н. В. Лінка, були придбані у школярів с. Трипілля, і точне їх місцезнаходження невідоме.

² Городище згадується в описі губерній Спицина (див. ЗРАО, н. с., т. II, вип. 1—2, стор. 271). У 1898 р. тут прорів пробні розкопки В. В. Хвойко (див. „Киевская старина“, 1899, квітень, стор. 57).

Площадка городища горизонтальна, рівна. Висота її над оточуючою місцевістю близько 11 м, над рівнем Дніпра — більше 40 м. Розмір городища приблизно 140 × 60 м.

Розвідкові шурфи, закладені на площадці городища, показали, що культурний шар має товщину 0,4—0,6 м. У східній частині городища виявлені поховання в дерев'яних трунах, які перерізували культурний шар городища. Весь речовий матеріал з розкопок на городищі відноситься до часу Київської Русі. Це кераміка XII—XIII ст. ст., шиферні пряслиця, уламки скляних браслетів, металеві вироби та ін.

На плато, поруч з городищем, розташоване древнє селище, яке простягається на досить значну віддаль на південь. Тут же, в обрізі берегової тераси, видно могильник; кістяки лежать в дерев'яних трунах, головами на захід. Підйомний матеріал на селищі, як і на городищі, цілком відноситься до XII—XIII ст. ст.

Очевидно, весь цей археологічний комплекс являє собою залишки древньоруського міста Святополч, побудованого на Витачевому горбу в 1095 р.

* *
*

Древньоруські городища, які є одним з найважливіших джерел для розв'язання питань, пов'язаних з історією Київської Русі, до цього часу вивчені ще зовсім недостатньо. Значна частина цих городищ не обслідувана, а їх культурне обличчя та датування не визначені навіть приблизно. Зокрема, досі погано з'ясовано типи планування та конструкції оборонних споруд древньоруських городищ, хоч це має велике значення не тільки для історії руської фортифікації, а й для з'ясування самої соціальної суті цих пам'яток.

Наведені тут відомості про древньоруські городища Київської землі, одержані під час розвідки 1950 р., дають деякі матеріали, які зможуть допомогти в розв'язанні ряду складних проблем, пов'язаних з історією древньоруського міста.

П. А. РАППОПОРТ

ОБСЛЕДОВАНИЕ ГОРОДИЩ В РАЙОНЕ КИЕВА В 1950 г.

Резюме

Археологическая разведка, произведенная в 1950 г. на городищах в районе Киева, позволила уточнить ряд сведений о датировке и культурном облике этих памятников.

Городище в с. Вита-Почтовая имеет очень своеобразную планировку оборонительной системы. Культурный слой этого городища оказался разделенным на две прослойки. Судя по характерной керамике, верхняя из этих прослоек относится к XII—XIII вв., а нижняя — к XI и, возможно, к концу X в.

Городище в с. Выгуровщина, относящееся к XI—XIII вв., окружено валом, имеющим в плане форму почти правильного полукруга.

Городище у с. Витачев, очевидно, является остатками известного по летописи города Святополч и представляет собой типичное мысовое городище XII—XIII вв. По периметру этого городища сохранились остатки вала, а с напольной стороны городище было защищено еще двумя валами.

Городище в с. Старые Безрадичи относится к XII—XIII вв.; внутри валов этого городища обнаружена деревянная конструкция — срубы, забитые землей.

На городище в с. Плисецкое обнаружена керамика XI в. и отдельные фрагменты керамики роменского типа. Однако само городище относится к XV—XVII вв.

На городище Девич-Гора в с. Триполье материалов времени Киевской Руси не найдено; городище оказалось более древним: оно относится к первой половине I тысячелетия н. э.
